

Middeleeuwen

Dick E.H. de Boer en Iris Kwiatkowski ed., *Die Devotio Moderna. Sozialer und kultureller Transfer (1350-1580)*, band 1. *Frömmigkeit, Unterricht und Moral. Einheit und Vielfalt der Devotio Moderna an den Schnittstellen von Kirche und Gesellschaft, vor allem in der deutsch-niederländischen Grenzregion* (Aschendorff; Münster, 2013) 207 p., € 42,- ISBN 9783402130018

I. Kwiatkowski en J. Engelbrecht ed., *Die Devotio Moderna. Sozialer und kultureller Transfer (1350-1580)*, band 2. *Die räumliche und geistige Ausstrahlung der Devotio Moderna – zur Dynamik ihres Gedankengutes* (Aschendorff; Münster, 2013) 262 p., € 45,- ISBN 9783402130025

De impact van de Moderne Devotie op de contemporaine maatschappij

In twee fraai gebonden deeltjes is de schriftelijke neerslag gepubliceerd van twee *expert meetings*, die in 2009 en 2010 in het kader van een NWO-Internationaliseringsproject in het Provinciaal Archief te Arnhem, respectievelijk aan de Ruhr-Universität Bochum werden georganiseerd. In totaal omvatten de twee banden twintig artikelen. Als onderzoeksgebied (nu eens in letterlijke zin) van beide bijeenkomsten en bundels werd in eerste opzet gedacht aan de grensregio die wordt gevormd door Gelderland en het aangrenzende Duitse Niederrheingebied. Deze regio is in later tijd door allerlei politieke, culturele en economische ontwikkelingen tot het grondgebied van drie verschillende naties gaan behoren, maar gedurende de late Middeleeuwen spraken de bewoners van dit gebied dezelfde taal, en ook economisch en politiek voelden ze zich meer met elkaar verwant dan met tijdgenoten in aangrenzende regio's. R. Schlusemann maakt dit in een alleszins overtuigende bijdrage aan de eerste bundel ('Von der IJssel bis Ostwestfalen: ein Kulturgebiet?', p. 1, 57-83) zozeer aannemelijk dat ze eigenlijk het vraagteken in de titel van haar bijdrage maar beter weg had kunnen laten. Ze gaat hierbij onder meer in op de gemeenschappelijk gebezigde taal en de verspreiding juist in deze regio van enkele representatieve

devote teksten. Hiermee kom ik op het thema waarvoor werd gekozen: de Moderne Devotie, de religieuze vernieuwingsbeweging die het gevolg was van de prediking door Geert Grote (1340-1384) en die voortduurde tot ver in de zestiende eeuw, ruim nadat de hervorming in de Nederlanden vaste voet aan de grond had gekregen. De focus in de bijdragen ligt – anders dan in veel andere studies en bundels – nu eens niet zozeer op de institutionele ontwikkeling van de beweging of op de spirituele en devotie drijfveren van de directe aanhangers ervan zelf, als wel veeleer op de maatschappij waarin die beweging functioneerde als geheel, en dan vooral op haar bijdrage aan de "Entwicklung von Erziehung" en de "Etablierung sozialer, ethischer und moralischer Normen und Werte" ('Vorwort', p. 7).

Terwijl de onderwerpen die behandeld worden in de bijdragen in de eerste bundel nagenoeg allemaal gaan over personen of ontwikkelingen in het hierboven omschreven kerngebied van de (vroeg) Moderne Devotie, moet geconstateerd worden dat het een deel van de auteurs van de bijdragen in de tweede bundel op zijn zachtst gezegd niet helemaal gelukt is zich te houden aan behandeling van materie die zich afspeelt in de vooraf gedefinieerde geografische ruimte. In deze bundel vinden we vergelijkingen tussen de Moderne

Devotie en de Boheemse Hussieten, respectievelijk de Engelse Lollarden, en onderzoek naar overeenkomsten tussen de Moderne Devotie en contemporaine ontwikkelingen in Spanje, Noord-Frankrijk, en de Oost-Friese (Duitse) Noordzeekust. In enkele van deze bijdragen wordt naar mijn smaak niets anders aange-toond dan dat typologische overeenkomsten mogelijk zijn zonder dat beïnvloeding over en weer (of: over of weer) aannemelijk of aantoonbaar is, al worden dergelijke thesen in deze bundel met minder grote stelligheid gebiteerd dan in bepaalde Wikipedia-artikelen. Heel leuk onderzoek allemaal, maar je bent soms als lezer geneigd je af te vragen of de reden voor vergelijkbaarheid van bepaalde contemporaine ideeën en stromingen wellicht eerder gezocht moet worden in een destijds vrij algemeen gevoelen dat veranderingen in een noodlijdende Kerk gewoon noodzakelijk waren, een visie die in vergelijkbare zin verwoord wordt door Bert Roest in zijn slotbeschouwing aan het eind van de tweede bundel ('Die Devotio Moderna als Medium und Element', p. 2, 245-262, aldaar p. 249-250).

Roest lardeert zijn bijdrage en sluit deze af met aanbevelingen voor verder onderzoek, die deels een pleidooi inhouden voor meer aandacht voor observatiebewegingen in andere ordes dan de brede beweging van de Moderne Devotie, zoals dominicanen en franciscanen. En daarmee zijn we aangeland op het terrein waar hij zelf zijn sporen heeft verdiend.

Daarnaast valt hem op dat de Moderne Devotie niet meer met goed fatsoen als een voorloper van de Reformatie beschouwd kan worden, een these die hoe dan ook reeds lang achterhaald is, zoals overduidelijk blijkt uit de bijdrage van N. Staubach aan de eerste bundel ('Zwischen partikularer Identität und universalem Anspruch: Einheit und Vielfalt der Devotio moderna', p. 1, 29-56). In deze uitstekende bijdrage – eigenlijk niet verwonderlijk

gezien de expertise en statuur van de auteur – analyseert Staubach opmerkingen in teksten van Moderne Devoten over hun zelfbeeld en over de mate waarin zij zelf hun beweging als vernieuwend beschouwden. De geanalyseerde tekstfragmenten zijn deels afkomstig van auteurs die behoorden tot de monastieke tak van de beweging, die zich als zodanig verplicht moesten houden aan de monastieke geloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid; voor een ander deel zijn zij opgetekend door broeders van het gemene leven, die er vrijwillig voor kozen deze geloften te onderhouden. Staubach komt tot de conclusie dat binnen de beweging altijd de opvatting is blijven bestaan dat leden van de monastieke tak de meeste kans maakten op een plekje in het Hemels Jeruzalem, terwijl dat voor broeders en zusters minder eenvoudig lag, en voor leken eigenlijk maar nauwelijks was weggelegd. Hij merkt daarbij op dat een auteur als Johannes Busch (1399?-1479), de 'officiële' chroniqueur van de beweging, erkende dat ook leken – mits zij zich in hun gezinssituatie hielden aan de monastieke geloften – meer kans maakten om tot Gods koninkrijk door te dringen dan monniken die het met de geloften niet zo nauw namen, maar ziet over het hoofd dat ook Geert Grote zelf al het standpunt huldigde dat leken in de maatschappij soms deugdamer en meer godgewijd leefden dan religieuzen die zich niet houden aan hun geloftes, met navenante consequenties voor een plekje in het hierna-maals. Hij verdedigt deze stelling bij voorbeeld in zijn tractaat *Over simonie aan de begijnen* (aldaar p. 28, 17-29, 4 ed. De Vreese), dat in een bijdrage van K. Goudriaan aan een zorgvuldige analyse wordt onderworpen ('Geert Grote, On simony to the Beguines, and Church Reform', p. 2, 115-140, aangehaald citaat aldaar besproken, p. 135-136). Staubach komt tot de conclusie dat een beweging waarvan de voornaamste auteurs er dergelijke

denkbeelden op nahielden, door en door in het gedachtegoed van de Middeleeuwen verankerd is gebleven, en definitief niet als wegberieder van de Reformatie beschouwd mag worden, een conclusie die bevestigd wordt in de bijdrage van M. Bley ('*Canonici regulares unweerdich des namen*. Ulrich von Dornum und die Augustiner-Chorherren von Marienkamp', p. 2, 29-55).

Hoezeer Staubach op het juiste spoor zit, mag blijken uit de bijdragen aan een symposium dat in mei 2015 in Deventer werd georganiseerd door Contactgroep Signum voor sociaal-economische en institutioneel-juridische geschiedenis van geestelijke en kerkelijke instellingen in de Nederlanden in de Middeleeuwen, waar door vooral K. Goudriaan en A. Dlabacova de ideeën over de beweging in die zin werden genuanceerd 'dat de Moderne Devotie beschouwd moet worden als een (monastieke) hervormingsbeweging waartoe een heterogeen cluster religieuze gemeenschappen behoorde en waarbinnen meerdere regio-, gender- en generatiegebonden invullingen onderscheiden kunnen worden; elk met haar specifieke identiteit'.

Een ander probleem is dat enkele auteurs fenomenen uit de zestiende eeuw, en buiten de Moderne Devotie in eigenlijke zin, vergelijken met gedachtegoed uit de vroege Moderne Devotie. Hier hadden zij zich rekenschap moeten geven van de wijze observaties van Rudolf van Dijk, die er in verschillende publicaties op gewezen heeft dat de vroege Moderne Devotie iets heel anders is dan de nabloei van de beweging. Hij onderscheidt vijf ver-

schillende fasen: de ontstaansperiode (1375-1400); de periode van erkenning en consolidatie (1400-1425); de eigenlijke bloei (1425-1450); de periode van verkloosteren en betrokkenheid bij centraal-kerkelijke hervormingspogingen (1450-1500); en de nabloei ten tijde van de Reformatie en Contrareformatie (1500-1550) (zie bijvoorbeeld zijn 'Invloed van de Moderne Devotie in de 19^e en 20^e eeuw', § 1.3 'Het probleem van de periodisering', gepubliceerd in Rudolf van Dijk, *Twaalf kapitels over ontstaan, bloei en doorwerking van de Moderne Devotie*, ed. Charles Caspers en Rijklof Hofman (Hilversum, 2012), p. 397-450, aldaar p. 409-414.)

Enkele beschouwende opmerkingen over een paar bijdragen kunnen natuurlijk niet wegnemen dat er ook uitstekende, grensverleggende artikelen in de bundels staan. Het is niet mogelijk hier op alle twintig bijdragen in detail in te gaan, maar ik wil nog wel even wijzen op de openingsbijdrage van D. de Boer, waarin hij een kort, maar goeddeels up-to-date overzicht van de *status quaestionis* van geselecteerde onderdelen van recent onderzoek naar de Moderne Devotie presenteert, gevolgd door een overtuigende toeschrijving van twee korte teksten aan Gerardus de Vliederhoven, tot nu toe vooral bekend vanwege zijn *Cordiale de quattuor nouissimis*, wiens voornaamste activiteiten en *floruit* hij localiseert in het graafschap Holland en het bisdom Utrecht.

Rijklof Hofman, Titus Brandsma Instituut, Radboud Universiteit Nijmegen